

Владлен Орлов

ПОШИРЕННЯ «МАРГІНАЛЬНИХ РЕЛІГІЙ» У СРСР: СВІТСЬКА ТА КОНФЕСІЙНА ІСТОРІОГРАФІЯ

У цій статті проаналізовано основні наукові дослідження 1990-х років – початку XXI століття з історії релігії та альтернативних релігійних груп. Наголошено на особливостях історії розвитку альтернативних релігій у СРСР. Висвітлені особливості походження цих громад у новітніх світській та конфесійній історіографії.

Ключові слова: альтернативна релігійність, конфесійна історіографія, «маргінальна релігія», світська історіографія, СРСР.

На початку XXI століття в Україні можна відзначити наявність релігійного плюралізму з відсутністю домінування якоїсь однієї «державної» релігійної організації. Однак у науковому вимірі домінують різні рецепції щодо традиційних світових релігій та майже немає досліджень так званих «маргінальних утворень». Це частково пояснюється тим фактом, що ще в радянський період науковці майже не були задіяні в дослідженні історії релігії, тому що пануюча ідеологія гальмувала вивчення «неперспективних», «заборонених» тем. Серйозною перешкодою для розвитку історичних досліджень цього періоду була обмеженість джерельної бази, недоступність для більшості істориків закордонних напрацювань, знаходження основної маси документів у спецфондах під грифом «секретна частина» або «секретно, для внутрішнього користування». Також більш детально аналізують розвиток конфесійної мережі в незалежній Україні без додаткового акценту на першовитоках подібних релігійних груп у радянський період, що є актуальною проблемою в історії релігії та церкви.

Дослідженням історії релігії загалом та конкретних міноритарних конфесійних об'єднань відображено в різноманітних дослідженнях, зокрема у працях М. Бабія, О. Карагодіної, А. Колодного, П. Косухи та Л. Филипович, О. Бойка, Г. Кисельова, Г. Кукушкіної, Г. Лозко, А. Мещерякової, В. Рогатіна, С. Сафронова, А. Ткачевої. Однак можемо констатувати недостатньо історіографічних праць з історії релігії в Україні, хоча впродовж останніх років з'являються наукові розвідки, присвячені цій тематиці. Зокрема, кандидатська дисертація О. Ластовської [24], яка присвячена новітній вітчизняній історіографії історії православних монастирів в Україні та одноосібна монографія В. Орлова [32], у науковому полі якої є історіографія нової релігійності повоєнного періоду.

Основною метою дослідження є означення причин поширення так званих релігійних «маргінальних громад» за радянської доби в контексті наукових шукань вітчизняних та зарубіжних дослідників історії релігії.

Перші прояви поширення так званих «маргінальних груп» у СРСР з точністю встановити доволі складно, хоча, на думку вітчизняного дослідника В. Рогатіна, їх витоки можна простежити з 1968 року, що вважається першим етапом поширення альтернативної релігійності у СРСР [35, с. 45]. Дещо інші підходи у вивченні першовитоків продемонструвала російська дослідниця Г. Кукушкіна, якою зауважено, що створення перших громад відбувалися упродовж 1970–1980-х років [22, с. 13]. Однак у сучасній пострадянській історіографії, як світській, так і релігійній, домінує позиція щодо датування підйому об'єднань альтернативної релігійності в СРСР 1980–1990-ми роками. Додатковою ілюстрацією такої позиції є теза, висловлена в дисертації С. Сафронова, що «... першими видимими результатами «релігійного буму», який розпочався у СРСР після 1988 року, стала ... поява декількох десятків нових релігійних організацій...» [38, с. 10].

Ідеологічна система протягом тривалого періоду захищала СРСР від західного впливу. У фарватері пануючої ідеології радянський дослідник В. Кононов відзначив поширення «маргінальної релігійності» як феномену капіталістичного ладу, який використовував віруючих у боротьбі з соціалізмом [21, с. 4-5]. Акцент на протиставленні та ворожості цих релігійних об'єднань ставиться в інформаційних матеріалах для уповноваженого Ради з питань релігії при Раді Міністрів

СРСР за 1986 рік: «Сформовані в останні десятиліття в країнах Заходу нові нетрадиційні містичні віровчення, культури і рухи («Діти Бога», «Церква уніфікації», «Міжнародне товариство свідомості Крішні», «Міжнародна комуна сан'ясинів», «Місія божественного світла», «Всесвітнє біле братство», релігійно-терористична організація «Ананда-Марга» та ін.) використовуються нашими супротивниками з антикомуністичними цілями» [2, арк. 106].

Домінуюча концепція про згортання ролі релігії в суспільстві та процесу секуляризації на прикладі СРСР виявилася недосконалою. Релігійний розвиток у СРСР відбувався у складних умовах. Особливістю політичної системи було використання елементів християнства у значно спотвореному вигляді для компрометації християнського віровчення в очах віруючих. За підсумком Є. Балагушкіна, збільшення активності і впливу чинника релігії в житті суспільства не залишили жодних сподівань на його зникнення в «майбутньому царстві розуму і справедливості» [8, с. 12]. Отже, домінуюча в 1960–1970-х роках теза про обмеження впливу релігії, аж до її ліквідації як традиційної інституції, не виправдалася і була остаточно спростована.

До того ж, як відзначає російська дослідниця Л. Андреева, протягом існування СРСР сама комуністична ідеологія трансформувалася в напіврелігійний феномен зі своїми етичними нормами та елементами релігійної обрядовості: «... радянська квазірелігія, де були свої «боги», свої форми поклоніння, своє «святе письмо», не змогли витіснити традиційної релігійності» [6, с. 99]. СРСР так і не перетворився на державу всеохоплюючого атеїзму, але релігії, культурі та духовності було нанесено непоправних втрат [18, с. 2]. Цим можна пояснити зменшення інтересу до існуючих конфесій.

На думку А. Колодного, багато людей були відірвані від духовності, що спричинило ідеологічний і духовний вакуум: «Поглибилися духовна денаціоналізація, втрата зв'язків поколінь, культурних і релігійних традицій...» [3, с. 790]. З цього приводу актуальним є зауваження радянського історика, етнографа С. Токарева, який вказав на те, що зменшення релігійного впливу завжди залежало від рівня вільнодумства населення [41, с. 519]. На нашу думку, досить яскраво виявляється взаємозалежність між становищем релігії в суспільстві і проявами духовності його населення. Відторгнення як духовних, так і релігійних цінностей стало не стільки ганебною особливістю, скільки великою втратою сучасності.

Ідеологічна система СРСР опинилася у стані глибокої кризи, результатом якої стала пропаганда не духовних, а матеріальних цінностей, внутрішнє зубожіння, моральний занепад людини та суспільства. Нове тисячоліття отримало у спадок відсутність моралі, бездуховність, коли всі засоби спрямовуються лише на задоволення власних потреб. Разом із досягненням «розквітості» і «подоланням комплексів», зникло відчуття «моральності». Подібна позиція знаходить підтвердження в дослідженні М. Велькера, який зазначає, що для сучасної християнської цивілізації характерною є втрата основних духовних орієнтирів [14, с. 13-14]. Тому і по сьогодні залишається актуальною криза моралі та духовності як ознака не тільки посттоталітарних, а й демократичних країн. За висновком російського історика Г. Кисельова: «... без оновленої релігійної свідомості ... неможливо створення відкритого суспільства...» [20, с. 28-29].

На межі двох епох проявилася тенденція до несприйняття існуючої атеїстичної парадигми. Але зростання релігійного впливу та піднесення традиційних церков відбулося далеко не відразу. Г. Лозко вважає, що «... повернення до традиційної віри є незначною справою. Значно важливіше відновити знищену культуру...» [26, с. 80]. Так, одним із факторів підвищення зацікавлення релігією є початок відродження культурної спадщини, обрядовості, відбудови церков, широко розпочатого церковного будівництва та зміни її історичної ролі.

Окрім цього, відбувався процес активного проникнення релігії у внутрішньополітичне життя країни. Як зазначає Є. Балагушкін, релігія має тісні взаємозв'язки з соціальною системою сім'ї та побуту, а також політичними, державними інституціями, з економічними, національними і територіальними відносинами, духовною культурою в цілому і моральними уявленнями і поведінкою людей, зокрема. Активний взаємозв'язок політики і релігії став закономірним явищем суспільного життя сьогодні [8, с. 10-11]. Як вважає дослідник А. Пашук, навіть від загрозою виявлення недемократичності, політика невтручання держави у справи релігійних громад є неможливою [33, с. 344]. На думку російського правника А. Мещерякової, релігійні об'єднання мають можливість пов'язувати громадянське суспільство та державу [27, с. 201]. Релігія постає як соціально-регулююча інституція.

У радянський період існуюча офіційна історіографія не виходила за визначені ідеологічні та методологічні рамки. Переважаюча більшість досліджень була написана на підставі офіційних документів партії та уряду в дусі концептуальних положень про місце релігії, приреченої

ходом історії на повне зникнення. У період із 1918 по 1991 роки, особливо з другої половини 1950-х – до середини 1980-х років, у СРСР не було офіційно відзначено існування нових релігійних організацій і тому їх діяльність майже не досліджувалась. Існували нечисленні повідомлення про функціонування окремих релігійних громад з-за кордону, був зроблений акцент на їх «... дисидентській ... і прикладній спрямованості...», наголошувалося про їх негативний вплив на суспільство [39, с. 241-242; 248].

У цей час, як зауважила російська дослідниця, історик М. Микрюкова, коли на території СРСР ще не було офіційно зафіксованих альтернативних релігій, до будь-яких релігійних громад, відгалужень від традиційної церкви застосовувалися жорстокі державні засоби впливу [28, с. 24]. Оскільки багато організацій НРТ не були зареєстрованими, їх діяльність була неофіційною, вони не вважалися забороненими. Українські історики П. Бондарчук, В. Даниленко, В. Крупина та О. Кубальський, посилаючись на лист Ради у справах РПЦ, зазначили: «Треба слово «заборонені» замінити: «не підлягають реєстрації органами влади». Це тому, що закону, який забороняє ці секти немає, а осудження окремих осіб (в першу чергу керівників) є результатом конкретних злочинів...» [35, с. 60]. Органи влади не реагували на діяльність дрібних та нечисленних релігійних організацій, вважаючи, що через свою слабкість, вони обов'язково зачепуть і зникнуть, а тому не становлять жодної небезпеки [12, с. 157]. Відзначаючи перші прояви релігійної альтернативи у стилістиці радянського періоду, було вказано, що «... розвиток цих сект, як і сектантства загалом, безпосередньо демонструє соціальний протест народних мас, який неодмінно задихнеться у релігійній оболонці» [5, с. 3].

На початок 1970-х років, коли владу почали непокоїти релігійні дисиденти, і до перших років перебудови, новітні невідомі для широкої громадськості релігійні утворення викликали негативне сприйняття у суспільстві, залученість до них «ототожнювалася із хворобою» [16, с. 380]. Наприкінці періоду стагнації у СРСР нова релігійність опинилася в полі зору органів державної безпеки, що набуло чіткого політичного забарвлення. Як відзначив Є. Балагушкін, «... дискусії з боку держави велися у дуже жорсткому регламенті» [7, с. 93].

Новітні українські дослідники-релігієзнавці, а саме: М. Бабій, О. Карагодіна, А. Колодний, П. Косуха та Л. Филипович відзначили, що зафіксовані паростки новітньої релігійності були розцінені як прояви антикомуністичного спрямування [30, с. 18]. Репресивні засоби впливу застосовували до релігійних організацій, у діяльності яких влада вбачала виразні антирадянські та антисоціальні настрої [15, с. 49]. Ще в 1978 році радянський дослідник релігійних феноменів А. Белов констатував, що поява релігійних груп іноземного походження має відкрито реакційний характер. До переліку подібних деструктивних об'єднань автор відніс Церкву Об'єднання (Уніфікації) та «Місію божественного світла» тощо [10, с. 12].

Сформовані в 1970-х роках на території Радянського Союзу громади крішнаїтів через нестандартні переконання були обвинувачені у співпраці з закордонними спецслужбами, зазнали переслідувань та гонінь. Цей факт, як вказує Б. Фаліков, особливо для співробітників Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у 1980-х роках був визначальним, тому Товариство було піддано шаленій критиці з боку влади, ряд активістів руху репресовано [31, с. 3]. Наукова розвідка А. Ткачевої одна з перших, що досить зважено аналізує неоорієнтальні релігії і відзначає всю складність їх функціонування у СРСР [40, с. 33-34]. Вивчення матеріалів Міжнародного товариства свідомості Крішни свідчить, що за роки репресій у тюрмах і таборах перебувало близько 50-ти віруючих цієї конфесії, через нестерпні умови ув'язнення декілька осіб загинуло [7, с. 92].

Упродовж 1970-х – першої половини 1980-х років прихильники НРТ намагалися відвернути від себе ідеологічні та політичні обвинувачення радянської влади, довести їх необґрунтованість, однак продовжувалися тиск і переслідування [23, с. 108]. До альтернативних релігійних організацій застосовували жорстокі обмежуючі санкції і навіть кримінальне переслідування, що офіційно вважалося неприпустимим явищем.

«Маргінальні» релігійні громади зазнавали труднощів у реєстрації органами державної влади, донесенні власного віровчення, обмежувалися права громадян, адептів цих громад у відстоюванні персональних позицій [9, с. 130]. Пануюча ідеологія намагалася сконструювати систему контрпропаганди у сфері релігії: «Відзначаючи виконання рішень червневого пленуму ЦК КПРС від 10 червня 1983 року, партійним комітетам було надано завдання завершити формування системи контрпропаганди, яка базувалася на марксистсько-ленінських принципах» [29, с. 1]. Так, у інформаційних матеріалах Ради з питань релігії при Раді Міністрів СРСР за 1986 рік міститься документ «Про заходи по запобіганню організації і припиненню діяльності нео-

містичних угруповань», у якому пропонується проведення низка організаційних заходів щодо запобіганню формування релігійних громад: «... у разі надання організаторами угруповань нетрадиційних релігій заяв про реєстрацію товариств вимагати детального викладу ними власного віровчення, особливостей культу відправи та організації; своєчасно інформувати про це раду, партійні та радянські органи; разом з партійними, радянськими і громадськими організаціями приймати відповідні заходи щодо припинення діяльності та запобіганню виникнення груп ... Разом з тим необхідно рішуче запобігати тим, хто під виглядом пропаганди неомістичних учень здійснює замах на здоров'я, особистість та права радянських громадян, допускає наклеп на радянське суспільство» [2, арк. 109]. Як зазначає О. Ліхачов, для боротьби проти подібних релігійних груп навіть ігнорували постулати свободи совісті [25, с. 78-79].

Політика «перебудови», започаткована М. Горбачовим, поклала початок новій політиці в релігійній сфері. Остання третина 1980-х років стала переломною віхою у взаємовідносинах держави і церковних інституцій. Koreгування політики органів державної влади щодо релігії та церкви український історик О. Бойко достатньо слушно назвав «явищем релігійного ренесансу 1980-х років» [11, с. 114].

Так, у другій половині 1980-х років відбувається процес реабілітації заборонених у попередній період церков, на кшталт УГКЦ та УАПЦ, відновлення у своїх правах громад кришнаїтів згідно з законом «Про реабілітацію жертв політичних репресій», почали розвиватися й інші релігійні організації [34, с. 67]. Розгорнувся рух за права віруючих із вимогами легалізації масових зібрань, можливості офіційної юридичної реєстрації, налагодження співпраці із закордонними місіями та надання доступу до засобів масової комунікації з метою інформування про діяльність релігійних громад [1, арк. 23-24].

Офіційна констатація наявності організацій релігійної альтернативи відбулася у другій половині 1980-х – на початку 1990-х років. Як у СРСР загалом, так і в Українській РСР зокрема, почали з'являтися різноманітні орієнталістські групи, зокрема, кришнаїти, шрічінмоївці, необуддисти, даосисти, ведантисти, прихильники Віри Багаї. Вони відстоювали свої світоглядні переконання. Це примусило усвідомити, що новітні релігії – світовий феномен, який потребує наукового, неупередженого, незаполітизованого підходу [19, с. 814]. На першому етапі функціонування таких громад спрямовували свою діяльність на проблеми молоді, але поступово акцент змістився на подолання існуючих недоліків у суспільстві [13, с. 74].

Зауважимо, що період «перебудови», відзначений ейфорією релігійного пробудження, дозволив громадам вийти з підпілля та розпочати процес легалізації.

Варто зацентувати увагу на позиції російської дослідниці релігії, історика С. Дударьонко, яка, аналізуючи стартовий етап розвитку нової релігійності у СРСР та на пострадянському просторі (на прикладі Далекого Сходу Російської Федерації), зауважила, що активізація новітніх релігійних громад суттєвою є перша половина 1990-х років. Подібне датування пов'язане з наступними процесами, зокрема пошуком діалогу «... взаємодії держави, церкви та віруючих ... Одним з суттєвих явищ цього часу є поява та широке розповсюдження ... нетрадиційних ... релігійних формувань» [17, с. 15]. Особливістю відзначеного хронологічного етапу є надзвичайно активна фундація альтернативних релігійних формувань, що корелюється безпосередньо з численними трансформаційними процесами суспільства та назрілим прагненням до пошуку новацій, зокрема й у релігійній сфері.

О. Смирнова простежила, що активізація синкретичних течій відбувалася у 1985–1995 роках [38, с. 134]. Українські історики Ю. Алексєєв, С. Кульчицький та А. Слюсаренко, дослідниці релігії Л. Шугаєва відзначили в цей час зростання релігійних громад Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів, Міжнародного товариства свідомості Крішні, Церкви Христа, Богородичної Церкви та Церкви Останнього Завіту тощо [4, с. 154; 43, с. 263]. У свою чергу російським науковцем М. Шаховим у монографії «Правовые основы деятельности религиозных объединений в Российской Федерации» (2013) визначено періодизацію історії взаємовідносин держави з релігійними громадами: «Попередній етап: кінець 1980-х рр. – жовтень 1990 року», тобто до прийняття Закону «Про свободу віросповідання». «Перший етап: жовтень 1990 – вересень 1997 рр.», цей період, на думку автора, обмежується прийняттям Федерального Закону «Про свободу совісті і про релігійні об'єднання». «... Другий етап: вересень 1997 р. – по сьогоднішній день» [42, с. 46]. Існування подібних класифікацій засвідчують різноманітність підходів та засад їх формування, зокрема прийняття певних законодавчих актів, регулюючих взаємовідносини між органами державної влади та релігійними об'єднаннями.

Загалом, релігія постає як соціально регулююча інституція не тільки для України, як і для інших країн світу. У новому тисячолітті альтернативна релігійність, котра ототожнювалась із «маргінезом», здійснюючи вплив на соціально-політичну ситуацію, постає як своєрідний засіб пристосування сучасного суспільства до процесу змін.

Отже, аналіз складних умов пристосування новітніх релігійних утворень до нових суспільно-політичних обставин, зламу атеїстичних упереджень, утвердження і стабілізації на пострадянському просторі надає можливості підтвердити той факт, що модерна альтернативна релігійність в Україні є частиною загальносвітового процесу, спричиненого закономірним стабільним релігійним розвитком.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1, оп. 25, ч. 2 (1980–1988 рр. – секретна частина), спр. 3329, 35 арк.
2. Державний архів Полтавської області, ф. Р-4085, оп. 27, спр. 124, 204+2 арк.
3. Академічне релігієзнавство. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
4. Алексеев Ю. М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.) : [навч. посібн.] / Алексеев Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г. – К. : ЕксОб, 2000. – 296 с.
5. Алпеева Т. М. Сущность и характерные черты идеологии и деятельности религиозного сектантства в Белоруссии / Т. М. Алпеева, М. Т. Авсиевич. – Минск : Общество Знание БССР, 1985. – 21 с.
6. Андреева Л. А. Процесс дехристианизации в России и возникновение квазирелигиозности в XX веке / Л. А. Андреева // Общественные науки и современность. – 2003. – № 1. – С. 90–100.
7. Балагушкин Е. Г. Новые религии как социокультурный и идеологический феномен / Е. Г. Балагушкин // Общественные науки и современность. – 1996. – № 5. – С. 90–100.
8. Балагушкин Е. Г. Проблемы морфологического анализа религий / Е. Г. Балагушкин. – М. : Институт философии РАН, 2003. – 218 с.
9. Баркер А. Новые религиозные движения и свобода религии и убеждений / А. Баркер // Релігійна свобода: Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри й локальні вияви : [наук. щорічн. / за заг. ред. А. Колодного]. – К., 2011. – № 16. – С. 124–136.
10. Белов А. В. Секты, сектантство, сектанты / А. В. Белов. – М. : Наука, 1978. – 152 с.
11. Бойко О. Д. Україна у 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку : монографія / О. Д. Бойко. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 306 с.
12. Бондарчук П. М. Особливості релігійної ситуації в Україні у середині 1940-х – на початку 1950-х рр. / П. М. Бондарчук // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 137–163.
13. Вайг Б. Ставлення держави до сект та «нових релігій» / Б. Вайг // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С. 73–77.
14. Велькер М. Христианство и плюрализм / М. Велькер ; [пер. с нем. Д. Бумажнова, А. Петровой]. – М. : Республика, 2001. – 206 с.
15. Григорьянц В. Е. К вопросу о государственно-конфессиональных отношениях в Украине и АРК / Григорьянц В. Е., Ишин А. В., Шевчук А. Г. – Симферополь : Крымский Архив, 2004. – 52 с.
16. Двадцать лет религиозной свободы в России / [под ред. А. Малашенко, С. Филатова]. – М. : Росийская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 399 с.
17. Дударенок С. М. Нетрадиционные религии на российском Дальнем Востоке: история и современность: дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02 [Электронный ресурс] / С. М. Дударенок. – Владивосток, 2005. – 664 с. – Режим доступа : http://www.dissforall.com/_catalog/t10/_science/7/144494.html. – Название с экрана.
18. Єленський В. Релігійність в Україні: після квазіатеїстичного експерименту / В. Єленський // Людина і світ. – 1994. – № 7. – С. 2–5.
19. Історія релігії в Україні : у 10 т. / за ред. А. Колодного ; редкол.: Колодний А. (голова) [та ін.]. – К. : [б. в.], 2010. – Т. 8: Нові релігії України. – 2010. – 828 с.
20. Киселев Г. С. Современный мир и «новое» религиозное сознание / Григорий Сергеевич Киселев // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 18–33.
21. Кононов В. И. Мистика и оккультизм на службе идеологов «неоконсервативной волны» / В. И. Кононов. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
22. Кукушкина Г. А. Церковь Саентологии: основы вероучения, культовая и внекультовая практика (социально-философский анализ): дисс. ... кандидата филос. наук : 09.00.13 [Электронный ресурс] / Кукушкина Г. А. – М., 2003. – 152 с. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-tu.net/diss/cont/90933.html>. – Название с экрана.
23. Курганский К. С. Генезис и метаморфозы молодежной культуры: дисс. ... кандидата филос. наук : 24.00.01 [Электронный ресурс] / Курганский К. С. – Белгород, 2006. – 190 с. – Режим доступа : <http://bookre.org/reader?file=650927&pg=56>. – Название с экрана.
24. Ластовська О. Л. Православні монастирі в Україні: сучасна українська історіографія : автореф. дис... канд. істор. наук / О. Л. Ластовська. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 20 с.
25. Лихачев А. Е. Корейский лжемессия Мун. Деятельность «Церкви Объединения» в России / А. Е. Лихачев. – М. : Свято-Троїцька Сергієва Лавра, 1996. – 109 с.
26. Лозко Г. Українське язичництво / Г. Лозко. – К. : Український центр духовної культури, 1994. – 96 с.

27. Мещерякова А. Ф. Реализация принципа светскости как фактор формирования гражданского общества / А. Ф. Мещерякова // Правовые основы формирования гражданского общества в современной России : [сб. научн. трудов по материалам всерос. науч.-практ. круглого стола / под общ. ред. А. В. Малько, К. А. Струсь]. – Пятигорск ; Саратов ; М., 2010. – С. 199–205.
28. Микрюкова М. А. Государственно-конфессиональные отношения в Удмуртии в конце 1950-х – середине 1960-х гг. : автореф. дисс... канд. ист. наук / М. А. Микрюкова. – Ижевск, 2008. – 25 с.
29. Наступательность нашей идеологии // Правда. – 1985. – 12 января. – С. 1.
30. Нові релігійні течії і культури в сучасній Україні (за матеріалами соціологічних досліджень) / М. Бабій, О. Карагодіна, А. Колодний [та ін.] // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 1. – С. 17–23.
31. Новые религии – откуда они? // Наука и религия. – 2010. – № 10. – С. 2–6.
32. Орлов В. М. Від релігійного андеграунду до наукової реабілітації: нові релігійні течії в історіографії 1960-х років – початку ХХІ століття : монографія / В. М. Орлов. – Полтава : Астроя, 2015. – 330 с.
33. Пашук А. Українська церква і незалежність України : монографія / А. Пашук. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 364 с.
34. Плешаков Ю. Чтобы не было ни одного голодного / Ю. Плешаков // Азия и Африка сегодня. – 1996. – № 12. – С. 66–67.
35. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський ; [відп. ред. В. М. Даниленко]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 210 с.
36. Рогатін В. М. Державна політика стосовно неорелігійних об'єднань: досвід Європи та України / В. М. Рогатін // Історичний архів. Наукові записки : зб. наук. праць. – Миколаїв, 2010. – Вип. 5. – С. 44–48.
37. Сафронов С. Г. Географические аспекты изучения религиозной сферы России: дисс. ... канд. геогр. наук [Электронный ресурс] / Сафронов С. Г. – М., 1998. – 200 с. – Режим доступа : http://www.dissforall.com/catalog/t14/_science/184/26361.html. – Название с экрана.
38. Смирнова Е. Т. Введение в религиозную психологию : [учебн. пособ.] / Е. Т. Смирнова. – Самара : Издательский Дом БАХРАХ-М, 2003. – 160 с.
39. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози : [монографія / редкол.: П. І. Косуха та ін.]. – К. : [б. в.], 1994. – Ч. 2. – 1994. – С. 175–320.
40. Ткачева А. А. Детективы духа. Индийский мистицизм: что в нем есть и что в нем ищут / А. А. Ткачева. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
41. Токарев С. А. Религия в истории народов мира / С. А. Токарев ; общ. ред. и предисл. А. Н. Красникова. – [5-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Республика, 2005. – 543 с. : ил.
42. Шахов М. О. Правовые основы деятельности религиозных объединений в Российской Федерации / М. О. Шахов. – [2-е изд., доп.]. – М. : Издательство Сретенского монастыря, 2013. – 528 с.
43. Шугаєва Л. М. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації : монографія / Л. М. Шугаєва. – Рівне : ПП І. О. Самборський, 2007. – 320 с.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2015.

Владлен Орлов

РАСПОСТРАНЕНИЕ «МАРГИНАЛЬНЫХ РЕЛИГИЙ» В СССР: СВЕТСКАЯ И КОНФЕССИОНАЛЬНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

В этой статье проанализировано основные научные исследования 1990-х – начале ХХІ века по истории религии и альтернативных религиозных групп. Отмечено особенностей истории развития альтернативных религий в СССР. Освещены особенности происхождения этих общин в новейших светской и конфессиональной историографии.

Ключевые слова: альтернативная религиозность, конфессиональная историография, «маргинальная религия», светская историография, СССР.

Vladlen Orlov

EXTENSION OF THE «MARGINAL RELIGIONS» IN THE USSR: SECULAR AND RELIGIOUS HISTORIOGRAPHY

In this article the historiographical search of the history researchers neglected subject of so-called religious «marginalized» in the Soviet Union. Noted that during the Soviet period scientists study the history of religion and the church was unpromising, due to the existing ideological clichés in contemporary humanities. After the Soviet collapse and changes in methodology stated growth of research on the history of religion and historical development of alternative religiosity. It notes that in the works of domestic scientists have no single position on the appearance of the first alternative religious groups in the Soviet Union. Emphasized the peculiarities of the history of alternative religions in the USSR in comparison with traditional religions. The peculiarities of attitude of the state authorities to new alternative religious communities in the Soviet Union.

Key words: alternative religious, confessional historiography, «marginal religion», secular historiography, the Soviet Union.